

Amikor Újszászy Kálmán egykori pataki teológiai tanár, majd a Tudományos Gyűjtemények vezetője, a pataki diák személyiségéről fogalmazott meg gondolatokat megállapította, hogy az erősen kötődik ahhoz a tájhoz, melynek kontúrjai között lefolyik az élete. Ez a táj pedig, a Hegyalja, elválaszthatatlan híres-nevezetes bortermő szőlőhegyeitől. A pataki Kollégium egykori neveltjei bizony egyáltalán nem voltak közömbösek az iránt az éltető nedű iránt, amelyről a legszebb szakvéleményt egy pataki diák, Kazinczy Ferenc alkotta meg egyik nevezetes epigrammájában:

Íz, szín tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés...

A diákvárost meglátogató Áprily Lajos is költői lélekkel sejtette meg a hegyaljai borban lakozó tűz titkát, amikor a pataki borról így énekelt:

Nézd azt a kéklő, kúpos hegykaréjt:
Itt ősi korban tűz formált talajt.
A városvégre hajló dombokon,
a venyigében Vulkán lelke hajt.

Baráti szívek közt, a hegy tövén
ízlelgetem borát, a csodajót,
varázsa múltat kápráztat felém,
borozgató nagyokról víziót.

A Vulkán tüzén nemesedett Bacchus gyakran ihlette az erre vetődő költőket és a régi pataki diákokat. Leginkább talán a kuruc kort idéző dalairól ismert H. Bathó János zeneköltő pataki tanárról jegyezték fel, hogy igazán alkotni csak boros fővel tudott, egyenlőképpen megosztván – némelyek szerint erősen többre is becsülvén – Bacchus társaságát a múzsákkal. Áprily lelki szemei előtt, a pataki bor idézte víziói között bizonyára felsejlett a költő előd, az egykori pataki diák Tompa Mihály alakja is. Tompát a halálig hűséges barát, Petőfi Sándor 1844-ben úgy köszöntötte, hogy felemlegette azt az általános véleményt, miszerint a „vastagnyakú kálvinista diák” sajátos ismertető jele a borszeretet.

Hát, fiú, olvastam azt a verset,
Amelyet te énhozzám csináltál
Valahol a bártfai forrásnál,
S mondhatom, hogy nagy örömet szerzett.

Sok szépet elmondtál e levélben,
 (Ne véld, hogy hízelgéskép beszélem,)
 De legjobban az gyönyörködtetett,
 Hogy a bort, öcsém, te is szereted.

Ej be derék gyerek vagy te Miska!
 Miért nem ölelhetlek összevissza?
 Látszik: deák vagy és kálomista,
 Aki a vizet nagy kinnal issza.

A későbbi református pap Tompa Mihály ezek szerint hozzájárult az „egyszeri pataki diák” anekdotikus vonásainak kialakulásához, akiről az a hír járta, hogy *rossz bort már ivott, de jó vizet még soha*.

De miért is ivott volna vizet a régi pataki diák, amikor az iskoláját támogató patrónus földesúr gazdagon megajándékozta az intézményt nemes szőlővel és borral? A XVI. század végén már rendelkezett az Alma Mater a „*korcsmáltatásnak jogával*” (jus educilli), azaz hogy szabadon kimérhette a szőlőiben termett bort a városban. Az 1611-ben kelt vizitációs feljegyzésből pedig az is kiviláglik, hogy évi rendszerességgel járt a coetusnak, a diákközösségnek „*négy hordó bor az úrtól*”. A hegyaljai mezővárosok szintén támogatták a híres intézményt, 1655-ben éppen Tokaj küldött „*a Schola szükségére 100 forintot, egy zsák tiszta búzát és 2 hordó bort*”. A patrónusi járandóságból, mások adományából és a saját termésből a XVII. század közepén mintegy 40 hordó bora volt a Kollégiumnak évente, melyből négy hordónyi mennyiséget az alumnus deákok, akiknek ellátást adott az iskola, étkezésük során elfogyasztottak. Az ifjúság azonban olykor kevesellte ezt a porciót, s a neki kedvező senior és praebitor, akik a gazdasági ügyek intézői voltak, engedve a nyomásnak gyakran többet kiosztott. Ezért az elöljáróság 1638-ban szigorú intézkedést hozott: „*Ami a bor-osztást illeti, abban a senior és a praebitor ne a deákok akaratján járjon, hanem a mesterén, amint a lexben (törvényben) is fel vagyon írva; minden tizedik hordónak egyikét elossza, úgy hogy negyven hordóból, ha négyet kioszt, többet ne merészeljen kiosztani, mert de suo rependet*” (a magáéból fogja megfizetni).

Miután a borral való élés mindennapos volt, ezért az iskola 1620-ban lejegyzett törvénye szabályozta annak mértékét. Előírta, hogy a vendégeskedések szerények legyenek, „*csak három tál ételt és két icce bort*” szabad fogyasztani alkalmanként. Aki ezt áthágta, az súlyos büntetést kapott, végső esetben kicsapták az iskolából: „*Aki mértéktelen vendégséget rendez, az előírtnál több vendéget hív meg, és Bacchus itala ocsmány módon erőt vesz rajta, pályatársainak tisztességes kísérete nélkül távozzék el. A vendég diáktársak tíz pénzre, a kísérők ugyanannyi pénzre büntetessenek. Aki születésnap iünnepséget és bacchanáliát, vagy egyéb tiltott lakomát tart, maga a pazarlás szerzője negyven pénzzel, az ivócimborák pedig egyenként húsz pénzzel téríttessenek józanságra*”. Az iskola

történetének mélypontjain mindig megjelenik a bor, mint a diákság kihágásainak kísérője. Az egyházlátogató bizottságban az 1669. esztendőben ezt jegyezték fel: „*A schola igazgatásáról és disciplinálásáról (fegyelmezéséről) kezdettek beszélgetni, és nemes Baxa uram őkegyelme panasszal jelenté, minémű insolentiák (illetlenségek) vagynak a scholában, és a disciplina (fegyelem) teljességgel a földön hever. Ez insolentiákról értekezvén esperes uram, Tooth István bizonyoságot tött, hogy a scholában szerelem éneket énekeltetnek, kiáltoznak, szitkozódznak, etc. Bényén a szüretkor rít tékozlást töttek, hét fő bort ittanak meg, azon kívül gyakorta ott részegeskednek*”. Így azután a Kollégium életét felügyelő patrónusok gyakran intézkedtek ilyen és hasonló szellemben: „*Mivel az iskolában számos kihágás ered a kocsmából, elhatároztuk, hogy este kilenc óra után a praebitor a pince kulcsait a seniornak adja át, nehogy valaki, akár az iskola kerítésén kívül, akár belül, bort igyon*”.

A bor és ami vele járt, olykor tragédiák okozója is volt a diákélet során. 1618-ban, egy sajnálatos eset során fegyvert fogott az ifjúság, mert a város öröket állított az iskola korcsmája elé, és nem engedte be a városi polgárokat. A diákságnak, mint említettük, borkimérési joga volt – alighanem Dobó Ferenc adományaként – hiszen jövedelmének jelentős részét a coetus szőlőbirtokai adták. Mindez jelentős konkurenciát jelentett a városi korcsmáknak, ráadásul Patak a földesúri bort is kénytelen volt árulni. Az intézkedés nem volt egészen törvényes, az ifjúság pedig felettébb sérelmesnek tekintette, fegyveresen kitört s a csetepatéban az egyik diákot, Kaposi L. Istvánt halálos lövés érte. A diákság később úgy tartotta számon, mint szabadsághóstit. A fegyveres felkelést – ultima ratio gyanánt – még saját előljáróival szemben is alkalmazta az ifjúság, amikor az ősi jog, a korcsmáltatás veszélybe került: „*Midőn a schola ilyen szép csendességgel virágoznék, 1659-ben vőn eredetét az a veszedelmes controversia (háborgás) az korcsma felől, melyről akorbéli ifjúság mind ebben, mind más dioecesisben eleget inquirálván (kereskedvén) a Tiszán mind innét, mind túl, de egyéb nem liquidáltaték (nem lett nyilvánvalóvá), hanem csak usus (régis szokás), hogy a cubulare jövedelmet percipiáló mester (fizetését borban nyerő tanár) mindenkor árultatott egyveleges a coetussal. Ez controversia synodusokban is forogván előttiünk, mind a synodus mind idvözült Lorántfi Zsuzsánna csak a régi usust confirmálták*” (erősítették meg). Az ifjúság sérelmesnek találta tehát, hogy a tanárok is kimérették borukat az iskola kocsmájában, ezért fellázadt, az intézkedő előjárósággal szemben fegyvert fogott, rövid időre még Patakot is elhagyta, nyomatékot adván tiltakozásának. A Kollégiumot felettébb szerető és támogató nagyasszony, Lorántffy Zsuzsanna ekkor mondta megrendítően szép szavait: „*Idvözült Urammal ifjúságomtól fogva istenesen élvén, de sem annak sem édes kedves fiamnak Rákóczi Zsigmondnak halálán annyit nem sírtam, keseregtem, mint az ifjúságnak ez rajtam tett méltatlan cselekedetén. Te látod Istenem! mint az édes anya magzatit, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat im mivel fizetik*”.

Nemsokára visszasírták a lázongó pataki diákok nagyasszonyukat és a régi szép időket, mert 1671-ben el kellett hagyniuk Patakot, s mintegy három évtizeden át számkivetésben élt az Alma Mater, hol Erdélyben, hol a Felvidéken bujdokolván. Elvesztették a jó bort adó szőlőket is. Szerencsésebb időkben azonban szereztek újabbakat, amiket azután megint elvesztettek – ma már nincs is nekik egy darab sem.

Szőlővel, borral vagy anélkül, a pataki diák összenőtt a hegyaljai tájjal, testvére lett annak. Az igazi pataki diák lelkében az alkotás, a megjobbítás tüze gyulladt meg, felszította benne az e helynek adatott nemes szellem, a Genius Loci. Az a szellem, aki talán Vulkán tüzétől nyerte sajátos erejét. Benne van a szüntelenül tenni akarás nyugtalansága. Olyan a pataki diák – írja Újszászy Kálmán – mint a Patakot övező, hegyes csúcsban végződő vulkanikus hegyek, amelyek vésőre, ékre emlékeztetnek. *„Mint annak neki is rendeltetése a fészítés. Minden nagy pataki diák ilyen éke volt a magyar életben”*. A hasonlatot kölcsönözhetjük az e tájon termelt bortól is, hiszen annak is nagy fészítő ereje, tüze van. Az igazi pataki diákot nem elbódította, hanem tüzevel ösztönözte, erejével nagy tettekre indította az Isten által „Tokaj szőlővesszein csepegtetett nektár”.

Irodalom

Balassa Iván et al. (szerk.): Újszászy Kálmán emlékkönyv. Budapest-Sárospatak, 1996.

Dienes Dénes: Minthogy immár schola mestert tartanak... Református iskolák Felső- Magyarországon 1596-1672. Sárospatak, 2000.

Hörcsik Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777. Sárospatak, 1996.

Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Sárospatak, 1996.

Megjelent:

A tokaji bor és a régi pataki diákok.

Nyikos István et al. (szerk.): Tokaj szőlővesszein. Debrecen, 2002.